

RUS REALPOLİTİĞİNİN ERTELEDİĞİ SORUN: KIRIM

*Alâeddin Yalçınkaya**

Sovyetler Birliği, 1991 sonunda resmen dağıldığı halde, benzeri olaylarda görüldüğü gibi, iç ve dış ilişkiler açısından henüz istikrarlı bir düzen kurulamamıştır. Gerek Rusya ve gerek bölge ülkeleri açısından iç ve dış politik gelişmeler, yeni bir denge arayışı yönünde sürüp gitmektedir. Bu denge arayışı süresi bazen bütün güçleri etkileyen yeni bir gelişme ile yön değiştirir ki bu değişikliğe kadar geçen süre bir bakıma tarihte kalmış olan bir denge dönemi olarak kabul edilebilir. Bazen de radikal bir dönüşüm olmaksızın yaşanan olaylar, beklentiler ve öngörüler yönünde gerçekleşerek gerçek bir denge kurulmuş olur. Rusya Federasyonu'nun başta Çeçenistan olmak üzere Kafkaslar'da müdahil olduğu çatışmalar ile 2003 yılında özel sektör devlerine karşı yapılan muameleler ve Gürcistan'la ilgili gelişmeler bu denge arayışında zikzakların işaretleri olarak değerlendirilmelidir.

Ağustos 1991'de gerçekleşen Moskova darbesinden sonraki gelişmeler ile, beklenenlerden farklı bir şekilde hızlanan olaylar sonucu SSCB dağılmıştır. Bu dağılma, 1936 Anayasası ile belirlenmiş olan ve dağılışına kadar genellikle sınırları pek değişmemiş olan 15 cumhuriyetin bağımsızlığını ilan etmesi sonucu gerçekleşmiştir. Bağımsızlıkların kısa bir süre içerisinde tanınması ile birlikte yeni bir uluslararası siyasi sistem ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, geçen dönemin iki süper gücünden biri olan SSCB yöneticilerinin, "ülkelerinin bir gün dağılabileceğini düşünmeden yaptıkları uygulamalar" veya "böyle bir tehlikeyi dikkate alarak Rusya ve Ruslar lehinde siyasi ve idari bakımdan daha fazla düzenlemeler yapmamış olmaları" nedeniyle, dağılmadan sonra geçen her yıl

* Doç. Dr. Alâeddin Yalçınkaya, Sakarya Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Rusya Federasyonu yöneticilerini mevcut statükoyu “Rus Realpolitigi” açısından gözden geçirmeye zorlamıştır.

SSCB'nin dağılmasından sonra gerek Rusya Federasyonu içerisinde gerek eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki başta sınır sorunları olmak üzere birçok anlaşmazlık konusu bulunmaktadır. SSCB'nin dağılması ile birlikte oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), bu tür sorunların çözümü için önemli bir hukuki zemin haline gelmiştir. Bununla beraber, birçok anlaşmazlıklar BDT çerçevesinde veya ikili ve çok taraflı görüşmelerle çözümlenmiş gibi görüldüğü halde, ekonomik ve sosyal sıkıntılardan kaynaklanan siyasal istikrarsızlık sonucu alınan kararlar ve yapılan sözleşmeler genellikle temelsiz kalmakta, taraflar mevcut durumu özellikle güç dengesi bağlamında geçici olarak gördüklerinden gerçek çözümleri ertelemektedir. Anlaşmazlık konuları, Sovyetler sonrası gelişmelerde Rusya'nın açılımları bakımından “direnc noktaları”¹ (1) olarak beklenmektedirler.

2003 yılı sonu itibariyle, Rusya Federasyonu, Çeçenistan direnişini kontrol altına alamamış durumdadır. Bunun sonucuna göre taraflar, yeni direnc noktalarında buluşacaktır. Gürcistan'daki gelişmeler sonucu, resmen Gürcistan sınırları içerisinde kabul edilen özerk bölgeleri kendisine bağlama ile bu sınır değişikliklerinin meydana getireceği domino etkisinin nerede son bulacağı kaygısı arasındaki bocalamalar, Rus yöneticilerini son derece ihtiyatlı hareket etmeye zorlamaktadır. Kuzey Kazakistan, Kuzey ve Güney Kafkaslar, Tataristan ve nihayet makalemizin konusu olan Kırım da bunlardan bazılarıdır. Bunun yanında örneğin Türkmən doğalgazı veya Hazar ürünlerinin dünyaya nasıl ulaştırılacağı gibi ekonomik ağırlıklı olduğu halde siyasal yönü de son derece önemli olan konular vardır.

Yaklaşık üç asır boyunca Rus veya Sovyet egemenliği altında kalan Kırım, Altınordu devletinin parçalanmasından sonra bağımsız bir Türk yurdu olup, 1475'de Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. 1774'de yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması sonucunda Osmanlı Kırım'daki egemenliğini kaybetmiş, fakat Osmanlı Sultanı, Halife-i Müslimin olarak Rusya'daki

¹ Anlaşmazlıkları, kuvvet kullanarak kendi çıkarları yönünde çözmeleri için tarafların karşılaşmaları (confrontation) halinden farklı olarak “direnc noktası”nı sonraki gelişmelerin kaderini tayin eden bir aşama olarak kullanıyorum. Son yıllarda ülkemizde özellikle fiyatların düşüşü için kullanılan bu kavramı Borsa'dan ödünç alıyorum. Rusya'nın karşısına çıkan önemli problemler veya potansiyel anlaşmazlıklar, siyasal istikrarsızlık, ekonomik problemler ve son derece belirsiz bir gelecekle birleşip her biri sonraki gelişmeler açısından “kader tayin edici” özellik kazandığından birer “direnc noktası” olarak kabul edilebilir.

Müslümanların dini lideri olduğunu antlaşma metnine koymuştur. Bu durum Türkler açısından yakın dönemde egemenlik alanı dışındaki halklar konusunda müdahale imkanı veren önemli bir örnektir. 1783'de Ruslar tarafından işgal edilen ve yakın döneme kadar Rus egemenliği altında kalan Kırım'ın²(2) 1954 yılında Ukrayna'ya "hediye" edilmesi, Sovyet döneminde Rusya için herhangi bir kayıp anlamına gelmemiş, bilakis birçok sorunun çözümünde katalizör rolü oynayan ve kağıt üzerinde gerçekleşen bir idari düzenleme olarak kabul edilmiştir. SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte, Kırım'ın statüsünü değiştirme yönündeki Rus teşebbüsleri başarıya ulaşmış olmakla birlikte, tam bu arada birliğin dağılması yüzünden statükoyu koruma ilkesini uygulamak bütün cumhuriyetler için önemli bir sığınak kabul edilmiş ve bölge Ukrayna'nın parçası olarak kalmıştır.

Bu makalede, Ukrayna Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir cumhuriyet olan Kırım'ın, ekonomik ve stratejik önemi dikkate alınarak, Rusya açısından geleceği konusundaki hesaplar ve karşı gelişmeler üzerinde durulacaktır. Kırım'ın iktisadi ve coğrafi zenginlikleri ile Rus ekonomisine muhtemel katkısı veya bundan mahrum olan Rusya'nın kayıplarının analizi bağımsız bir çalışmanın konusudur. Bununla beraber, Rusya ve bölge ülkeleri arasında tarih boyunca çatışmalara neden olan Kırım'ın, statüsünün değişmesi de genellikle dönem başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Günümüzdeki özerk cumhuriyetin tarihi ve demografik gerçekleri ile SSCB'nin dağılması aşamasındaki hukuki durumu arasındaki ilişkilerin, Rus yöneticileri açısından kolay unutulamayacağı gerçeği çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Yarımadanın Karadeniz ve bölge ülkeleri açısından önemi yanında, Rusya'nın yeni siyasi hedeflerine ulaşmada bir aşama olarak görülmesiyle, Rusya destekli, askeri olmasa bile Beyaz Rusya örneğinde yaşandığı gibi, siyasi gelişmelerle statükosunun değişmesine diğer ülkelerin muhtemel tepkisi veya şimdiden böyle bir gelişmeye karşı hazırlıklı olmak gerektiğine de bu yazıda işaret edilmektedir.

Ukrayna Cumhuriyeti'nin bir parçası olan özerk Kırım'la ilgili Rus politik açılımlarını ele almadan önce, genel olarak benzeri sorunlar veya hesapların söz konusu olduğu ve yukarıda bir bölümünü saydığımız diğer anlaşmazlık konularını kısaca ele almayı uygun bulmaktayız. Kırım ile ilgili Rus hesaplarını ele alırken burada ele aldığımız diğer anlaşmazlık konularına atıfta bulunacağız.

² Tatarların bir kolu olan Kırım Türklerinin 1774 Rus işgalinden günümüze geçirdikleri evreler için bkz. Nadir Devlet, Çağdaş Türk Dünyası (İstanbul, 1989); s.217-222.

Rusya Federasyonu'nun Anlaşmazlık Konuları

Rusya Federasyonu, yeni dönemde bir taraftan iç ekonomik ve sosyal problemlerini çözmeye çalışırken diğer taraftan askeri gücünü en azından koruma ve zaman içerisinde daha da güçlendirme hedefini gütmektedir. Bir dereceye kadar iktisadi sorunlarla da ilişkili olan etnik ve siyasi karışıklıklar, Rusya Federasyonu'nun geleceğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda Çeçenistan olayında yaşananlar, Kafkaslar ve bütün Rusya Federasyonu'nun kaderini etkileyen bir etken özelliği taşımaktadır. Bundan dolayı, Rus yöneticileri Rusya'daki bir kısım çevrelerin muhalefetine rağmen, Çeçen bağımsızlığını kabul etmemek için her türlü iç ve dış maliyeti ve sıkıntıyı göze almıştır. Bu yönüyle Çeçenistan'a müdahale bir bakıma 1980'lerde Sovyet yöneticilerinin bütün olumsuzluklara rağmen Afganistan savaşını sürdürmelerine benzemektedir. 11 Eylül 2001'den sonra ABD önderliğinde yaşanan "teröre karşı uluslararası işbirliği" yönündeki gelişmeler de Rusya'nın Çeçenistan politikasına yardımcı olmuştur.

Kafkaslar'da Çeçenistan dışında, Rus dış ve iç politikası açısından daha birçok çözümü ertelenen sorunlar bulunmaktadır. Kafkas ötesi cumhuriyetlerle BDT çerçevesinde yürütülen ilişkiler ile bu cumhuriyetlerin NATO ve genel olarak Batı ile ilişkileri Rus yöneticileri için direnç noktaları olarak sorunsallıklarını korumaktadır. Benzeri problemler Orta Asya cumhuriyetleri için de sözkonusu olup, özellikle Tacikistan'da yaşananlar, bir yönüyle Rusya'nın patronluğundaki BDT'ye hayat hakkı vermesi bakımından önem arz etmiştir.

Rusya Federasyonu içerisinde yer aldığı halde birçok açıdan *de facto* bağımsız duruma gelmiş olan Tataristan Cumhuriyeti'nin siyasi bağımsızlığı gündeme gelmemiş olmakla beraber, sözkonusu uygulamadaki bağımsızlığı Rusya açısından çözümü ertelenen sorunlardan biri olarak varlığını sürdürmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetler, 1936 Anayasası'nda da belirtildiği üzere birliği oluşturan devletler olarak kabul edildiğinden dağılma aşamasında sorun çıkmamıştır. Tataristan ise birçok yönüyle, bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin bazısından daha fazla bağımsızlığa layık bulunmaktaydı. Bununla beraber, Tatar yöneticilerin gerçekçi politikaları sonucu, siyasi bağımsızlık ertelenmiş, bunun yerine bağımsızlıktan elde edilecek olan şeylerin çoğuna sahip olunmuştur. Bu bakımdan bugün için Tataristan, bağımsızlığını kazanmış birçok eski Sovyet cumhuriyetinden daha az Moskova'ya bağımlıdır.

Daha SSCB dağılmadan, Kuzey Kazakistan'ın aslında Rusya'nın parçası olduğu yönünde görüşler dile getirilmiştir. Burası, tıpkı 1990'ların

başındaki Kırım gibi, Rusların çoğunlukta olduğu bir bölgedir. Genel olarak Kazakistan'da Rus nüfus oranı yüzde kırklarda seyretmekle birlikte, Kuzey Kazakistan'da bu oran yüzde 80'lere çıkmaktaydı. Bölgenin maden ve tahılı ile Rus ekonomisi için sahip olduğu öneminden dolayı burasının Rusya'ya verilmesi yönünde talepler gündeme gelmiştir. Özellikle bağımsızlık yönündeki sürecin başlaması üzerine Soljenistin gibi edebiyatçı veya bilim adamlarının arasında bulunduğu birçok Rus aydını Rusya Federasyonu'nun Kazakistan'dan toprak talep etmesi gerektiğini belirtmiştir. Tartışmanın yaygınlaşması üzerine Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin de, Kazakistan'ın tam bağımsızlığı halinde bazı sınır ayarlamaları yapılması gerektiğini ileri sürmüştür. Kazak yöneticilerinin sert tepkisi karşısında Ruslar geri adım atmışlar ve daha sonra her iki ülke birbirlerinin sınırlarının değişmezliğini kabul eden bir antlaşma imzalamıştır. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, bundan sonra son derece önemli ve stratejik boyutu olan bir karar ile başkenti Almatı'dan Akmola'ya (Astana) taşıtarak, bölgedeki Kazak nüfusun artması yönünde teşvikler uygulamaya koymuş ve Rusya'nın bölge ile ilgili uzun vadedeki hedeflerinin de önünü tamamen kapatmıştır.

Özetlemeye çalıştığımız bu örnek olayların bir kısmı bugün için gündemi işgal eden bir sorun veya anlaşmazlık konusu değildir. Ancak, bunun temelinde Rus yöneticilerinin hukuki bağımsızlık, sınırların değişmezliği, altına imza atılan insan hakları ile ilgili uluslararası sözleşmelere sadakat değil, başta Çeçenistan olmak üzere Rusya'nın aşamadığı iç ve dış problemler bulunmaktadır. Rusya'nın imparatorluk emellerinden vazgeçemediğini, Çeçenistan başarısızlığına rağmen 2000 yılı başında başkan olan Putin her fırsatta ortaya koymuştur. Esasen, eski gizli servis yöneticisi Putin'in Yeltsin'den sonra Rusya Federasyonu devlet başkanlığına getirilmesi, Rusya'nın yeni sömürgeci hedeflerine ulaşmanın gereği olduğu yaygın bir şekilde Rusya konusunda uzman yorumcular tarafından kabul edilmiştir. Bununla beraber geçen sürede yaşananlar Putin'i biraz gerçekçi olmaya zorlamıştır.

Rusya ve Karadeniz Açısından Kırım'ın Önemi

Kırım yarımadasının bölge ülkeleri açısından önemini görmek için yakın dönem siyasi ilişkilerinde oynadığı role bakmak yeterlidir. Gerçekten de Karadeniz'in bir Osmanlı gölü haline gelmesi Kırım'ın fethiyle gerçekleşmiştir. İstanbul'dan sonra Fatih Sultan Mehmed'in Kırım'a sefer düzenlemesi, sadece Karadeniz'de kontrolü sağlamak için değil bununla beraber, belki bunun bir uzantısı olarak Boğazlar'daki egemenliğini güçlendirmek içindir. Osmanlı'nın gerileme dönemi ile birlikte Kırım'ın sta-

tüsü gelişmelerin merkezinde yer almıştır. Kırım 1475 yılından itibaren 1774 yılına kadar yaklaşık 200 yıl boyunca Osmanlı'nın bir bakıma özerk eyaleti olarak, Kıpçak soyundan gelen Giray Hanlar tarafından fakat Osmanlı egemenliği altında yönetildi. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bağımsız hale gelen Kırım Hanlığı, 1783 yılında Çariçe II. Yekaterina tarafından Rusya'ya ilhak edildi ve böylece 1426 yılından beri süregelen Kırım Hanlarının yönetimine son verildi.

1783 yılından sonra Osmanlı-Rus savaşlarının sonucuna göre bölgenin statüsünde zaman zaman bazı değişiklikler gözlemlendi, fakat Rus egemenlik hakları pek fazla değişmedi. Bunlardan en önemlisi, 1853-1856, İngiltere, Fransa ve Sardinya-Piemonte'nin desteklediği Osmanlı'nın Rusya ile yaptığı Kırım Savaşı'dır. Rusların mağlup olduğu bu savaşın sonucunda 1856'da toplanan Paris Konferansı ile Osmanlı'nın bir Avrupa devleti olarak kabul edildiği hükme bağlandı. Kırım'ın Rusya'ya bağımlılığı statüsü değişmemiş olmakla beraber, Rusların Karadeniz ve Doğu Avrupa'daki hareketlerine kısıtlama getirildi. Bu savaşın, Batılı güçlerin Osmanlı'yı desteklemesinin kutsal yerler sorunu gibi nedenlerinin yanında, Rusların Karadeniz ve Doğu Avrupa'daki ilerlemelerine Batılı güçlerin kayıtsız kalamayacağını göstermesi bakımından önemi sözkonusudur.³

1917 devriminden sonra bölge Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adıyla Sovyetler Birliği'nin Rusya Federasyonu'nun parçası haline geldi. 1944 yılında, II. Dünya Savaşı'nda Hitler'le işbirliği yaptıkları iddiasıyla Kırım'ın asli unsuru durumunda bulunan Tatarlar ve diğer Türkler bölgeden çıkartılarak Orta Asya'ya sürüldü. Bundan sonra Kırım'da ve genel olarak SSCB çapında Kırım Tatar kimliği ile ilgili bütün izler silindi, hatta kütüphanelerde bulunan Kırım Tatar Türkçesi ile yazılmış kitaplar bile yakıldı. Bu sürgün esnasında Kırım Tatarlarının yaklaşık yüzde 40'ı yollarda hayatını kaybetti. Bölge, 1954 yılında, Ukrayna ile Rusya'yı birleştiren 1654 tarihli Preyaslav Antlaşması'nın 300. Yıldönümü hediyesi olarak Kruşçev tarafından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verildi. Burada hemen belirtelim ki, "hediye" olarak adlandırılan bu statü değişikliğinin temelinde, Ukraynalıların Ruslara olan sadakatini ödüllendirmekten çok II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ukrayna'da Rusya karşıtı gelişen hareketleri teskin etmek amacı bulunmaktadır. Sovyet cumhuriyetleri ve diğer Doğu Bloku üyesi hemen bütün ülkelerle Rusya'nın yaşadığı ve toplumun derinliklerinden gelen direnişlerle beslendiği birçok anlaşmazlıkların yanında, II. Dünya Savaşı'nda Ukray-

³ R. R. Palmer, *A History of the Modern World*, Fifth Edition (New York, 1978); s. 504-506.

nalıların tabii tutulduğu zorunlu göçün neden olduğu sıkıntılar vardı. Gerçekten de yönetimin Sovyetleştirme olarak kabul ettiği uygulamalar sürgünlerden sonra Türk halkları arasında olduğu gibi Baltık ülkelerinde, Moldova'da ve Ukrayna'da da bir Ruslaştırma hareketi olarak kabul edildi.⁴

Ukrayna'ya karşı böyle bir jestin nedeni "Ukrayna-Rusya anlaşması" olduğu resmen açıklandığı halde, gerçek neden bundan sonra Ukrayna'nın Rusya'ya problem çıkarmamasını güvence altına almak ve bu yolda biçimsel bir ödün vermek olduğu kabul edilmelidir. Bu "hediye" ile birlikte, gittikçe büyümeye başlayan direnişe de artık son verilmesi gereği dile getirilmektedir. Kırım, Ukrayna'ya bağlanırken, bu sıcak, verimli toprakların sahipleri olan Tatarların kendi ülkelerinden sürüldükleri dikkate alındığında onbinlerce Ukraynalı için çok daha iyi yaşama imkanı ortaya çıkmıştır. Gerçekten de Kırım'dan çıkarılan Tatarların mülkleri buraya yerleştirilen Ruslara ve Ukraynalılara verilmiştir.⁵

Sürgüne gönderilen değişik halkların önemli bir kısmının ülkesine dönüşüne, Kruşçev döneminde izin verildiği halde Kırım Tatarları bunun dışında tutulmuştur. Kırımlılar her zeminde mücadeleye devam etmişler ve 1987 yılında Kızıl Meydan'da yapılan gösterilerden sonra Kırım Tatarlarının şartlı olarak ülkelerine dönmelerine izin verilmiştir. Bu mücadele esnasında da, "hediye" işleminin diğer bir sonucu olarak Kırım Tatarları karşılarında sadece Rusları değil, aynı zamanda topraklarının bir kısmına yerleşmiş olan ve ortak düşman Ruslara karşı birlikte mücadele etmesi gereken Ukraynalıları bulmuşlardır. Rus politikası böylece mevcut veya muhtemel bir düşman cepheyi birbirine düşürerek bir taşla iki kuş vurmuştur.

Sovyetlerin Dağılma Aşamasında Rusya-Ukrayna-Kırım

1980'lerle birlikte Sovyetler Birliği'nin geleceği konusunda tereddütler artmaya başlayınca, tıpkı Kuzey Kazakistan konusunda olduğu gibi, Kırım'ın da Ukrayna SSC'ne bağlı statüsü Moskova'daki Rus yöneticileri düşündürmeye ve buna karşı tedbirler almaya sevketti. Gerçekten de bu tarihe kadar, sürgündeki Kırım Tatarlarının kendi vatanlarına dönme mücadelesi birçok zeminde sürüp gitmiş, oldukça geniş çaplı ve organize

⁴ Marc Ferro, "Sovyet Rejiminin Milliyetler Politikası", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca, Çev.: Siren İdemem (İstanbul, 1998); s.143.

⁵ Kırım'ın yakın dönemi ve bugünkü durumu hakkında bkz.: Giray Saynur Bozkurt, "Ukrayna Şartlarında Kırım Tatarlarının Kendilerini Siyasi Platformda Tanıtma Mücadeleleri", *Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları*, der.: A. Yalçinkaya (İstanbul, 1998); ss.137-166.

faaliyetlere rağmen bu konuda istenen bir sonuç alınamamıştı. II. Dünya Savaşı'nda sürgüne gönderilen diğer bazı halkların, ki bunlar arasında Çeçen-İnguşlar dikkat çekmektedir, ülkelerine geri dönmesine izin verildiği halde, Ahıska Türkleri gibi Kırım Tatarlarına da sürekli engel çıkarılması her iki bölgenin de Rusya açısından stratejik önemiyle yakından ilgilidir. Türkiye'nin sınırında yer alan Ahıska Türkleri'nin vatanlarına dönmesine izin verilmemesi, Ahıska Türklerinin yaşadığı toprakların Türkiye Cumhuriyeti ile Türk halkları arasında mümkün olduğu kadar geniş bir gayr-i Türk nüfusun ikamet ettiği bölge oluşturulması şeklinde özetlenebilecek olan ve asırları aşan Rus stratejisinin önemli bir uygulama alanı olmasıyla açıklanabilir. Bundan dolayı II. Dünya Savaşı esnasında Hitlerle işbirliği yaptığı kesin olarak tespit edilen Ermeni ve Gürcüler, Türk olmama vasıfları dikkate alınarak affedilmiş, onların kendi topraklarında (Türkiye ile Türk dünyası arasında yer alan) kalmaları sağlanmıştır. Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın yaklaşık beşte birini Rusya ve İran'ın desteği ile işgal etmesi, SSCB'nin dağılmasından sonra da bu stratejinin uygulanmasına devam edildiğini göstermektedir.⁶

1989 yılında, Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu liderliğindeki Kırım Tatar Milli Hareketi Teşkilatı kuruldu ve bu kuruluş çerçevesinde Kırım'a dönüş başladı. Daha Mart 1991'de ülkesine dönen Kırım Tatarlarının sayısı 150.000'e ulaştı. İşte tam bu gelişmeler yaşanırken, SSCB'nin geleceği ile Kırım'ın statüsü konusu Moskova'daki yöneticileri kaygılandırmaya başladı. Nüfusun büyük bir kısmını oluşturan Kırım'daki Ruslar, Moskova'dan aldıkları emir ile Kırım'ı SSCB'nin Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsüne getirmek için Ocak 1991'de bir referandum düzenlediler. Referandum sonucu, beklendiği gibi "evet" idi ve Tatarlar ile Ukrayna yönetimi buna itiraz ettilerse de Ukrayna Yüksek Sovyeti, Kırım Özerk Cumhuriyeti statüsünü referandumun öngördüğü şekilde onayladı. Ancak 1991 sonunda SSCB'nin dağılması ve Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etmesi aşamasında başta Karadeniz Filosu konusundaki anlaşmazlık olmak üzere Rusya'nın gerginliklerden daha fazla zarar göreceği hesaba katılarak Kırım'ın yeniden Ukrayna'nın parçası olduğunu belirten anayasa kabul edildi. Bununla beraber Kırım'daki Rus nüfusu, Kırım'ın yeniden Ukrayna'ya bağlanması kararına şiddetle tepki göstermiş, ancak bir sonuç alamamıştır.⁷

⁶ Sürgünler ve sonrasındaki gelişmelerin değerlendirilmesi için bkz. A. Yalçinkaya, *70 Yıllık Kriz, Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri* (İstanbul, 1999); ilgili bölümler.

⁷ Toplam 2.5 milyon civarında olan Kırım'ın bugünkü nüfus dağılımı yaklaşık olarak şöyledir: Ruslar 1.5 milyon, Ukraynalılar 600.000, Tatarlar 300.000.

SSCB'nin dağılmasına yol açan gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte Moskova'daki Rus yöneticilerin mevcut statükoyu Ruslar lehine yeniden gözden geçirmeleri yönündeki girişimlerin başta gelenlerden birisi belirttiğimiz gibi Kırım konusudur. Bu yöndeki çıkışlar dağılma gerçekleşikten sonra da uzun süre gündemde kalmış ve Ukrayna ile yaşanan anlaşmazlık konularından biri olmaya devam etmiştir. Bu yönüyle, Kuzey Kazakistan konusu daha erken gündemden düşmüştür. Öte yandan SSCB döneminde Sovyet ağır sanayi yatırımlarının önemli bir kısmına sahip olan Ukrayna, enerji bakımından da Rusya ve Türkmenistan gibi cumhuriyetlere bağımlıydı. Dağılma ile birlikte kendi kurulu sanayiini değerlendiremediği gibi büyük bir enerji sıkıntısı çekmeye başlamış ve bu aşamada Ruslarla sorunlar çıkmıştır. Bunun yanında genel olarak Ukrayna'nın güvenliği, nükleer silahlar, Ukrayna'daki Rus azınlık ve belirttiğimiz Karadeniz filosu gibi anlaşmazlık konuları vardı. Bütün bunlar bölgede barış ve istikrarın yerleşip sürekli hale gelmesi konusunda iyimser olmaya engel nedenlerdi. Bununla beraber Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) öngördüğü, kuvvet kullanarak sınırların değiştirilemeyeceği ilkesini Rusya da imzalamış ve bu imzasına sadık kalacağı beklenmiştir.⁸

Ukrayna ile Rusya arasında günümüzdeki veya gelecekteki Kırım problemini daha iyi görebilmek için birçok Rusya uzmanının paylaştığı bir görüşe işaret edelim: Bunlara göre, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ukrayna'nın bağımsız olması aslında geçici bir durumdur. Birçok Rus, tıpkı Beyaz Rusya ile olduğu gibi ülkesinin Ukrayna ile yeniden birleşmesini arzu etmektedir. Bu arzularının kaynağı ise Rusların yeni emperyalist duyguları değil, fakat kendilerine göre Ukrayna'nın Rusya'nın bir parçası olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır.⁹

Rusya'nın Gerçekleşmesini Ertelelediği Hedef: Kırım'a Yeniden Sahip Olmak

Kırım Tatarlarının anavatanlarına dönmesi konusundaki Rusların katı tutumu, büyük ölçüde Kırım'ın Rusya açısından önemiyle ilgilidir. Rus yöneticileri için, dünyanın en geniş ülkesinin başka bir yerinde görülme-yen, Akdeniz iklimine sahip bir dinlenme ve sayfiye yeri olmasının ötesinde, yukarıda işaret ettiğimiz gibi Kırım'ın jeopolitik önemi de etkin olmaktadır. Soğuk Savaş döneminde Rus donanmasının önemli bir kısmı

⁸ Duygu Bazoğlu Sezer, "View from Turkey, Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", *Comparative Strategy*, Vol.14, s.159.

⁹ James Sherr, "Russia and Ukraine", *Seminar on Russia and NIS*, 29-31 March 1996, Antalya, Center for Strategic Research; s.44.

burada demir atmış, Azak Denizi ve diğer coğrafi özellikleri ile Rusya Federasyonu hinterlandı için son derece elverişli bir liman olarak görev yapmıştır. Rusya'nın Azak Denizi'ne çıkışının bulunması veya Kırım'ın yanbaşında Novorossisk ve benzeri liman şehirlerine sahip olması son derece farklı özelliklere sahip olan Kırım yarımadasını uzun vadede göz ardı etmesini gerektirmez. Soğuk savaş dönemi sonrasında bazı uzmanlara göre bölgenin jeo-stratejik öneminin azalması da bu önemin tamamen ortadan kalkması demek değildir.

1954 yılında bölgenin Ukrayna'ya hediye edilmesi, burasının Rusya açısından arzettiği öneme bir zarar getirmemiştir. Çünkü Soğuk Savaş yıllarında Sovyetleri oluşturan diğer cumhuriyetler, hatta SSCB dışında kalan Varşova Paktı üyesi diğer ülkeler bile tamamen Moskova'nın kontrolünde kalmıştır. 5 Eylül 1967'de Sovyet yönetimi, Kırım Tatarlarının haksız yere sürgün edildiğini kabul ve ilan etmiştir. Bununla beraber yukarıda belirtildiği gibi dönüş izni almak için yıllarca beklemek gerekmiştir. Burada Sovyet yönetimi açısından asıl hedefin herhangi bir etnik grup değil Kırım olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu karardan sonra da Kırım Tatarlarına her türlü kültürel hakkı vermek, onların kendi kültürlerini ve dillerini geliştirmek yönünde yumuşamalar görülmüştür. Ancak bütün bunların Kırım'dan sürülmüş olmalarını, yani aslen Kırımlı olma vasıflarını unutturmaya yönelik olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰(10)

Gerek içerde gerekse başta Birleşmiş Milletler olmak üzere çeşitli uluslararası zeminlerde Kırım Tatarlarının anavatanlarına dönüşleri konusundaki isteklerden kaynaklanan baskı ve direnişle karşılaşan Sovyet yönetimi, bütün bunlara karşı koyduğu halde, bu kadar önem verdiği Kırım'ın idari bakımdan Ukrayna'dan alınıp Rusya Federasyonu'na bağlanmasını gündeme getirmemiştir. Sovyetlerin Afganistan bozgunu ile 1980'lerin sonunda yaşanan diğer olaylar, cumhuriyetlere her geçen gün daha fazla kendi başına hareket etmeleri yönünde cesaret vermiştir. Bunun sonucu olarak Birliğin geleceğinin tehlikeye girdiğinin ve dağılmadan önce Ruslar tarafından yapılması gereken önemli işler olduğunun farkına varılmıştır.

Dağılmanın gerçekleşmesinden sonra geçen süre zarfında yaşanan sıkıntıların yapısal nedenlerinin yanında, Rusya'nın önemli kaynaklardan mahrum kalması da sözkonusudur. Bu aşamada, SSCB döneminde belirlenen idari ve siyasi yapı ile gerçekleşen yatırımların yeniden analiz edilerek, Rusya'nın zararlarının telafi edilmesi yönünde görüşler gündeme

¹⁰ Hakan Kırımlı, "Sürgündeki Kırım Tatar Türklerine Yönelik Sovyet Eğitim ve Kültür Politikası (1944-1987)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sayı 59, Nisan 1989; s.23.

gelmiştir. Rusya'nın mevcut gücü ile gerçekten haklı olduğu birçok konuda kolayca sonuca ulaşabileceği yönünde kamuoyu baskısı ve bu yönde hareket eden siyasiler sık sık görülmüştür. Bu durumda mevcut sınırların gerçekten Rusya'nın sahip olduğu gücünü temsil etmediği yönünde inanç güçlenmiştir. Bununla beraber, Rus yöneticiler açısından bugün önemli bir problem "Realpolitik"i doğru görebilme konusudur. Çünkü SSCB'yi dağılmaya götüren başta gelen olaylardan biri olan Afganistan'ın işgali aslında Sovyet yöneticilerinin bu konudaki yanılgılarının bir delilidir. Çeçenistan'a 1994'de yapılan müdahale için de aynı durum benzer görüşler Rus yönetici ve aydınları arasında sık sık gündeme getirilmektedir. Bugün bu müdahaleden başarısız olarak geri adım atmak, 1994'de veya 1999'da müdahale kararı almaktan daha zor topluma izah edilir bir durum haline gelmiştir ki, böyle bir karar önemli bir "direnç noktası"ni kaybetmeyi ilan etmek demek olacaktır.

Düşünce, inanç, etik değerler gibi konuları dikkate almadan sadece coğrafi gerçekler ile diğer güç unsurlarına dayanarak politika izleme biçiminde ele aldığımız Realpolitik kavramının görecelilik boyutu çok daha güçlü olduğundan, bunu tam ve doğru olarak görebilme sorunu söz konusudur. Bu durum da Rus Realpolitik'i de aslında özü aynı kaldığı halde bunu anlayıp kavrama problemi nedeniyle kişilere göre değişebilmektedir. Almanca kökenli olan bu kavram 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Almanların düşünce, etik, inanç gibi değerlere değil de güce dayanarak ve Almanların çıkarına olacak bir "Alman Birliği"ni kurma, Almanları en uygun ve güçlü bir devlet altında toplama olarak uluslararası ilişkiler literatürüne girmiştir.¹¹(11) Bismarck izlediği Realpolitik ile Avrupada'ki güç dengelerini çok iyi göz önünde bulundurarak, Almanya'nın (önceleri Prusya'nın) gücü oranında eylemlerde bulunmayı, fırsatçı (oportunist) bir yaklaşımla hareket edip rakiplerinin zayıf anlarında onlara saldırıp Alman birliğini sağlayacak adımları gerçekleştirmeyi

¹¹ Alman birliğinin kurucusu kabul edilen Bismarck için realpolitik, esnekliğe ve ideolojinin sınırlaması olmadan mevcut her seçenekten yararlanma yeteneğine dayanıyordu; Henry Kissinger, *Diplomasi*, çev.: İbrahim H. Kurt (Ankara, 1998); s.111. Realist ve Neorealist teorilerin temellerini oluşturan Realpolitik için benzer veya farkı tanımlar şöyledir: 1) Özellikle 1848/49 devrim yıllarındaki Alman liberalizminin gerçeğe uzak programına yönelik eleştiriyi temsil eden, Ludwig von Rochau tarafından geliştirilen ve politik gerçekçiliği kendisine ilke edinen yaklaşım. 2) Alman Başbakanı Bismarck'ın "güç politikası ile mevcut şartlara uyum politikası arasında bir orta yol (Politik des Möglichen) bulunmasına dayalı dış politika anlayışına verilen isim. 3) 20. Yüzyılda ulusal çıkarların gerçekleştirilmesini kendisine temel ilke edinen dış politika yaklaşımı; Schmidt, M. G.: *Wörterbuch zur Politik*, Stuttgart, 1995; s.801. Bu tanımları bana ulaştıran Dr. Kemal İnat'a teşekkür ederim.

amaçlıyordu. Bunu yaparken gerçekçi davranıp Almanya'nın gücünün sınırlarını aşan mücadelelerden de ısrarla kaçınmıştır.¹²(12)

Eğer SSCB, Afganistan'ı kolayca işgal ederek, bu ülkeyi Sovyetler Birliği'nin 16. cumhuriyeti haline getirseydi, bu durumda Afganistan'ın işgali Sovyet Realpolitigi açısından yerinde bir karar olabilirdi. Rusya yöneticilerinin yeniden Kırım'a sahip olma yönündeki arzuları, burasını tarihi, hukuki ve demografik nedenlerle birlikte Rus Realpolitiginin bir gereği olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. 19. Yüzyıl Alman Realpolitiginin Alman birliğini kurma aşamalarında Avusturya'yı kenarda tutma politikası ile, Rus Realpolitiki'nin Kırım'a yaklaşımı konusunda önemli farklar vardır. Çünkü Avusturya, Prusya'dan daha güçlü geleneği olan ve köklü bir devlettir. Halbuki Kırım, asırlarca Rus egemenliği altında kalmış bir toprak parçası olduğu halde, bugünkü sahibi olan Ukrayna bile yine asırlarca Rusya'nın kontrolünde veya etki alanında kalmıştır.

Bu noktada statüko ile Realpolitik'in çatışması izlenmektedir. Statüko, mevcut hukuki durum olduğu halde, Rusya'nın bu hukuki durum konusunda itirazları veya kendince haklı saydığı yorumları gündeme gelmektedir. Ancak, Rusya'nın bu konuda sonuç almak için tarihi gerçekleri ileri sürerek mevcut hukuki durumu değiştirmeye kalkması durumunda, çok daha fazla zarar görebileceği gelişmelerin kapısını açmış olacağı endişesi sözkonusudur. Örneğin, Ukrayna sözkonusu olduğunda, II. Dünya Savaşı'nda Ukraynalı sürgünlerin hesabı ve bu konuda tazminat isteme hakkı gündeme gelebilir. Bunun yanında mevcut sınırların tarihi gerçekliği tartışmaya açıldığında Rusya çok daha fazla zararlı çıkabilecektir.

Bununla beraber birçok konuda olduğu gibi SSCB veya Çarlık döneminde egemen olduğu bölgelerde yeniden üstünlük kurma işaretleri veren bugünkü Rus yönetiminin, Kırım'ı henüz telaffuz etmemesini "Realpolitik"i doğru okuması olarak değerlendiriyoruz. Kissinger'in 19. yüzyıl sonunda Almanya'nın birleşmesi konusunda yaptığı değerlendirme bir dereceye kadar günümüzde veya zamansız çıkışlar yapması muhtemel, geleceğin Rusyası için de geçerlidir. "Realpolitik, Almanya'nın birleşmesi sonucunu doğurdu. Almanya'nın birleşmesi ise, amaçlarının tam tersini yaparak Realpolitik'in kendi aleyhine dönüşmesine sebep oldu. Realpolitik uygulamasında ancak uluslararası sistemin başlıca oyuncularını, ilişkileri değişen şartlara göre ayarlamakta serbest olursa veya paylaşılan bir değerler sistemi tarafından engellenirse, yahut her ikisi birden olursa,

¹² Von Sternburg, W., *Die deutschen Kanzler*, Berlin, 1998; s.13; Mann, G., *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*; s.340; Frankfurt am Main 1992; s.340; Raff, D., *Deutsche Geschichte*, München, 1994; s.140.

silahlanma yarışından ve savaştan kaçınılır.”¹³ Beyaz Rusya ile uluslararası sistemin önemli aktörlerinin itirazıyla karşılaşmadan birleşebilen Rusya'nın yöneticileri, Kırım'daki Rus etkisini kullanarak burasını da ülkesine katma programını uygulamaya kalkmasının pek problemsiz olamayacağını görmektedir. Kırım'ın statüsünün Rusya lehine değişmesi, sadece siyasi bir gelişme olarak kalmayacak, çok daha fazla ve etkili bir şekilde dünya ticaretine yön veren uluslararası ticari kuruluşlar ve çok uluslu şirketler devreye girecektir. Bu durumda böyle bir gelişmenin ticari ve iktisadi boyutu çok daha fazla önem kazanacaktır ki, emperyalist veya irredentist hedeflerine öncelik verdiği görüntüsü kazanan Rusya bu durumda büyük bir sıkıntıyla karşılaşacak ve karşısında çok geniş bir cephe bulacaktır.

Sonuç

SSCB'nin dağılmasından sonra karşılaşmış olduğu iktisadi ve siyasi problemler yüzünden Rusya Federasyonu sürekli bunalımlar içinde bulunmuş olup, sıkıntıların giderilmesi yönünde arayışlar devam etmektedir. Dağılma öncesinde Moskova yararına olan kurulu düzenin çökmesinden sonra yaşanan problemlerin çözümünün, Rusya'nın yeniden eski cumhuriyetlerde etkinlik kurmasına bağlı olduğu yönünde kanaatler git-tikçe daha geniş kesimler tarafından paylaşılmaktadır.

1999 yılında Rus Gizli Servisi'nin eski başkanı olan Putin'in önce Başbakanlığa daha sonra da 2000 yılı başı itibariyle beklenmedik bir kararla Yeltsin'in Başkanlıktan feragat etmesiyle Rusya Federasyonu Başkanlığı'na getirilmesinin temelinde önemli ölçüde bu yöndeki kanaatler yer almaktadır. Nitekim Putin, Başbakan iken başlattığı Çeçenistan'a yeniden askeri müdahaleyi başkan olarak daha da şiddetli bir şekilde sürdürmüştür. Putin, başta Orta Asya cumhuriyetleri olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde yeniden etkinlik kurma yönünde BDT zemininde dikkat çekici tasarruflarda bulunmuştur. Bununla beraber, birkaç günde bitirileceği vaadedilen Çeçenistan müdahalesi yıllarca sürmüş ve 2003 yılı sonu itibariyle sorun çözümsüzlüğünü sürdürmektedir. Çeçenistan'dan Rusya'nın çeşitli bölgelerine gönderilen asker cesetleri ile halkın tepkisinin artmasına rağmen, Rus halkı burasının önemli bir “direnc noktası” olduğu bilinciyle Putin'e desteğini devam ettirmiştir.

Çeçenistan'da başarıya ulaşan bir Rusya'nın bu noktada durmayacağı kesindir. Putin'in devlet başkanı seçilmesinden sonra diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine olan yaklaşımı, bunları yeniden Rus kontrolü altına

¹³ Kissinger, a.g.e.; s. 123.

almak için gayret göstereceğini ortaya koymuştur. Bu arada birçok bölgede yaşanan anlaşmazlıklar ile mevcut yapıdan Rusya'nın üreteceği yeni problemler de kullanılarak, Rusya lehine sınır ve toprak düzenlemeleri gündeme gelebilecektir. Ukrayna'ya bağlı Özerk bir bölge olan Kırım, Rusların en azından orta vadede yeniden sahip olmak istediği önemli bir ülkedir. Gelecekte, Çeçenistan ve benzeri sorunların başarıyla üstesinden gelen ve ekonomik problemlerini aşan bir Rusya'nın, Kırım'daki Rus çoğunluğu kullanarak ülkeyi önce bağımsız hale getirtmesi, daha sonra Beyaz Rusya ile uygulanan formül benzeri bir işlemle Rusya'ya katması yönünde hesapları uygulamaya koyması uzak bir ihtimal değildir. Bununla beraber, tıpkı 1850'lerde olduğu gibi Batı'nın böyle bir gelişmeye seyirci kalacağı beklenemez. Ancak, SSCB'nin dağılmasından sonra Ukrayna ile ilgili Batılı ülkelerin çeşitli nedenlerle açıklanabilecek olan "ilgisizlik" politikaları, bu ülkeyi yeniden Rusya'ya daha fazla yaklaştırmak zorunda kaldığını da unutmamak gerekmektedir.

Rusya'nın gelecekte yeniden Kırım'a sahip olma yönünde hesaplarına karşı, Batı ve bölge ülkelerinin Kırım Tatarlarının anavatanlarına dönüşü ve dönenlerin ekonomik problemlerinin çözümü yönünde daha fazla destek vermeleri gerekmektedir. Yeniden etkinlik kurmak isteyen Rusya'nın gittikçe önemi artan Doğu-Batı ticaretindeki Karadeniz'de problemler çıkaracağı kesindir. Özellikle Yeni İpek Yolu ile şekillenen Orta Asya, Azerbaycan, Gürcistan, Karadeniz, Ukrayna güzergâhı açısından Kırım son derece büyük önem arz etmektedir.

Birçok bakımdan Türkiye'nin ilgisiz kalmaması gereken bir bölge olan Kırım'dan II. Dünya Savaşı sonrasında veya daha önce göç ederek ülkesine yerleşen Kırım Tatarlarının yakınları ve soydaşları için yaptıkları mücadeleye destek vermesi gerekmektedir. Komşuları ve bölgesi ile ilgili hiçbir zaman irredentist bir politikası olmayan esasen böyle bir politikanın gerçekçi olmadığını bilincinde olan Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerinin Kırım konusundaki politikasının temelini, birçok benzer konuda olduğu gibi insan hakları oluşturmalıdır. II. Dünya Savaşı sonunda büyük bir zulüm ve haksızlığa uğradığı halde, bunun telafisi için gereken ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal desteğin sağlanması konusunda Türkiye'nin öncü rol oynamasında insan hakları kaygısının yanında, Kırım göçmeni TC vatandaşlarının sivil toplum kuruluşları kanalıyla yaptıkları baskılar ile soydaş haklarına karşı ilgisiz kalamayacağı gerekçesi dikkate alınmalıdır.

1990'larda Kırım'a dönen Tatar Türklerinin burada karşılaştıkları sıkıntılardan dolayı bir kısmının yeniden eski bölgelerine dönmek zorunda kaldığı bilinmektedir. Buna karşın, gerek Ukrayna ile ikili ilişkiler ve

yapılan anlaşmalar çerçevesinde ve gerekse Karadeniz Ekonomik İşbirliği çatısı altında yapılan sözleşmelere dayanarak Türkiye'nin bu bölgeye daha fazla ilgi göstermesi ve Türk müteşebbislerin yatırımlarının teşvik edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında kültürel alanlar ile yüksek öğretimde, Ukrayna hükümeti ile bu ülkedeki uygun üniversiteler Türkiye üniversiteleri arasında yapılması gereken diploma denkliği sözleşmeleri, ekonomik maliyeti olmadığı halde, haksızlığa maruz kalan Kırımlıları uzun vadede yeniden haklarını elde ederek insanca yaşamaları, çağımız uluslararası hukukunun zorunlu kıldığı insan haklarından istifade etmeleri, yöneticilerin bu konuda engel çıkarmamaları yönünde önemli katkı sağlayacaktır.¹⁴

¹⁴ Kırım'a yerleşen Türklerin önemli sorunlarından birisi eğitim sorunu olup bunun çözümü için Türkiye'deki üniversitelerde Kırım Türkleri için belirli bir kontenjan ve burs imkanı sağlandığı halde, Türkiye Cumhuriyeti, Ukrayna üniversitelerinin denkliğini kabul etmediğinden Ukrayna da Türkiye'de eğitimini tamamlayıp Kırım'a dönen Türklerin diplomalarını kabul etmemektedir. Bu yüzden Kırım'daki Türk okullarında personel sıkıntısı yaşanmaktadır. Konumuzla doğrudan ilgisi olmadığı için teknik ayrıntıları girmedim bu ve benzeri hususlar, aslında Rusların muhtemel emperyalist politikalarının önlenmesi açısından önemlidir.